

Arbetsstyrda företag i en marknadsstyrd ekonomi

Att de s k kapitalistiska ekonomierna i Västeuropa och Nordamerika inte fungerar perfekt i alla avseenden är väl de flesta ense om. Samtidigt är det förmodligen en majoritet som anser att de s k socialistiska ekonomierna av sovjetisk typ inte heller lyckats lösa de problem som anses typiska för det kapitalistiska systemet. Och även om det socialistiska systemet på vissa av dessa områden skulle kunna sägas fungera mer tillfredsställande än det kapitalistiska, har samtidigt nya, svårlosliga problem uppkommit.

Den privata äganderätten har traditionellt uppfattats som själva kärnan i det kapitalistiska systemet. Det var därför naturligt för de radikala samhällskritikerna med Marx i spetsen att förknippa orättvisorna och missförhållandena i det kapitalistiska systemet med denna privata äganderätt. Ett bättre samhälle förutsatte att den privata äganderätten upphörde och ersattes av någon annan ordning. Till en början tycks det enda alternativet ha varit ett fullständigt stat-

ligt ägande av produktionsmedlen. En sådan ordning infördes också i Sovjetunionen från och med slutet av 1920-talet och senare i de länder som kopierade det sovjetiska systemet. Men avskaffandet av den privata äganderätten ledde inte automatiskt till det idealsamhälle man tänkt sig. Socialiseringen av produktionsmedlen åtföljdes nämligen av ett nytt system för resursfördelningen som skulle ersätta den traditionella marknadsekonomi. Och detta nya s k centraliserade resursfördelningssystem har utsatts för hård kritik både inifrån och utifrån för slöseri med resurserna och byråkratisk tungroddhet.

Vad ligger närmare till hands vid en yttlig betraktelse av det kapitalistiska respektive det socialistiska systemet än att tänka sig en idealisk blandform, ett system som i sig förenar det bästa hos båda systemen? I ett sådant system skulle det effektiva och obyråkratiska marknadssystemet kombineras med statligt ägande. Då skulle man slippa både centralplaneringens stelhet och privatkapitalismens orättvisor.

Vilka är då de grundläggande principerna för resursfördelningen i denna ideala blandform? Teoretiskt kan man tänka sig ett flertal olika varianter av detta system beroende på hur man väljer att reglera förhållandena dels mellan företagen inbördes, dels inom företagen (beslutsfattande etc). Bo Södersten har valt ut en tänkbar variant och presenterat den på ett förtjänstfullt sätt i denna tidskrift [Södersten, 1973]. Hans framställning bygger i sin tur på den amerikanske ekonomen Vaneks utomordentligt grundliga diskussion av samma systemvariant [Vanek, 1970].

ROLF EIDEM och STAFFAN VIOTTI är båda civilekonomer, verksamma vid Institutet för internationell ekonomi. Rolf Eidem arbetar för närvarande med en avhandling om centralplanering och valutakonvertibilitet och Staffan Viotti med en avhandling om optimal stabiliseringspolitik.

Söderstens modell

Grundidén är i största korthet: Samhället äger alla produktionsmedel, men beslutsfattandet är i princip decentraliserat, dvs företag och hushåll beslutar på egen hand hur de skall fördela sina resurser på ett system av marknader. Dessutom — och det är kärnan i Söderstens speciella variant — är företagen arbetarstyrda, vilket innebär att alla anställda gemensamt beslutar hur marknadernas prissignaler skall tolkas och vilka kort- och långsiktiga åtgärder de bör föranleda.

I sina gemensamma ansträngningar utgår företagets arbetarkollektiv — som alltså här, utan att Södersten explicit anger det, innefattar samtliga anställda, inklusive företagsledningen — från en särskild beslutsregel, att maximera inkomsten per anställd. Den inkomst som man har att dela på utgör skillnaden mellan produktionens försäljningsvärde och kostnader för kapital (ränta och avskrivning) och insatsvaror. Räntekostnaderna utgår med en fast procent på det i företaget arbetande, statligt ägda, kapitalet.

”Arbetarstyre” bättre än ”kapitalägarstyre”

Enligt Bo Södersten är det mycket som talar för att en ekonomi som till exempel den svenska skulle vinna på att införa en produktionsordning av detta slag. Så långt Söderstens redovisning sträcker sig tycks den arbetarstyrda marknadsekonomin med statligt ägda produktionsmedel överträffa den traditionella privatkapitalistiska marknadsekonomin på nära nog alla punkter.

Vi tycker att flera av Söderstens slutsatser är diskutabla. Det gäller såväl det *allokeringspolitiska* som det *stabiliseringspolitiska* avsnittet som först tas upp till granskning. Även på det *fördelningspolitiska* avsnittet har vi några kritiska kommentarer.

Så långt synpunkterna på Söderstens modell i olika delar. Vår avslutande, enligt vår mening mer avgörande, invändning riktar sig mot Söderstens sätt att presentera *hela* sin modell som en ”arbetarstyrd ekonomi”, som dessutom sägs

representera ”det tredje stora alternativet”. Vi vill visa att Söderstens modellvariant snarast bör ses som ett specialfall av en marknadsekonomi. Det nya i Söderstens modell ligger inte i något nytt system för fördelning av resurser mellan företagen, utan i en nyordning av reglerna för beslutsfattandet inom företagen. Det är lika missledande att beskriva ett sådant system som en ”arbetarstyrd ekonomi” som det är att beskriva den traditionella marknadsekonomin som en ”kapitalägarstyrd ekonomi”.

Mångdubbla produktivitetsökningar inom företagen?

Man får intrycket att det är på det *allokeringsmässiga* planet som modellen med arbetarstyrda företag är mest överlägsen den traditionella marknadsekonomin. Den avgörande allokeringsvinsten står, enligt Södersten, att göra inom existerande företag. Den nya inkomstmaximeringsregeln sägs skapa ”en kollektiv syn på arbetsansträngningen” som gör det ”naturligt inte att (som i den traditionella marknadsekonomin) minimera sin insats, utan att maximera sin ansträngning”. Enligt Söderstens förnämsta lärofader Vanek skulle det kunna bli fråga om mångdubbla produktivitetsökningar. Men argumentationen är inte övertygande.

För det första: om en omorganisation av exempelvis svenska företag i riktning mot ökat arbetarinflytande hade lovat att frigöra sådana resursmängder, varför har då inte arbetarinflytandet vuxit snabbare? Har vi kanske med odelbarheter att göra, dvs måste arbetarinflytandet ha övergått till arbetarnas *fullständiga* bestämmanderätt innan de rika frukterna kan skördas? Eller — om nu ”läsningarna” mellan kapitalägare och anställda varit hindrande inom existerande företag — borde då inte nya företagsformer ha vuxit och konkurrerat ut de traditionella genom sin högre produktivitet? Om så inte skett finns tydligen här en allvarlig anklagelse att rikta mot den traditionella kapitalistiska marknadsekonomin för att den inte ger tillräckligt svängrum åt företagsorganisatoriska experiment och nyordningar. Är den kapitalistiska mark-

nadsekonomin institutionellt trögrörlig till skillnad mot dess eminenta anpassningsförmåga på kort sikt i fråga om resursallokeringen? Mån har svårt att tro det med hänsyn till den betydande organisatoriska handlingsfrihet som den liberala juridiska ramen erbjuder i en ekonomi som exempelvis den svenska.

Efterlyses: en organisationsteori för arbetarstyre

För det *andra*, hur tänker sig egentligen Södersten att de arbetarstyrda företagens interna arbete skall organiseras? Med hänsyn till den avgörande betydelse författaren fäster vid denna aspekt är framställningen överraskande vag på denna punkt. Arbetarstyre innebär ju att *alla* anställda *gemensamt* fattar alla resursfördelningsbeslut. Det betyder naturligtvis inte att *alla deltar* i alla beslut, utan endast att man i kollektiv ordning beslutar om en arbetsfördelning och specialisering mellan sig. Vid givna kunskaper hos dem som arbetar i företaget och vid en given utvecklingsnivå i ekonomin i övrigt — *tex Sverige 1974* — är det svårt att se hur införandet av arbetarstyre i kombination med den nya maximeringsregeln utan vidare skulle kunna ge upphov till någon radikalt ny och bättre organisation av produktionen. Skulle inte också det arbetarstyrda företaget tvingas till mer eller mindre hierarkiska organisationsformer med åtföljande problem i samband med planering och styrning på grund av snedvriden information (osäkerhetsabsorption) osv? Har Södersten tänkt sig att organisera företagets interna arbete efter någon annan organisatorisk modell så vore det intressant att veta vilken. Enligt vår mening är det — åtminstone på vår nuvarande kunskapsnivå — svårt att i ett modernt industriföretag tänka sig några organisationsmodeller som säkerställer ett effektivt inflytande för alla anställda på företagsledningens beslut — det finns faktiskt en företagsledning också i ett arbetarstyrt företag! — så länge beslutsregeln är att maximera inkomsten per anställd.

Ingen maskning vid arbetarstyre?

För det *tredje*: även om Södersten litar till förbättrade incitament till arbete snarare än organisatorisk förnyelse för att förklara den bebadade produktivitetsökningen är bevisföringen inte övertygande. Kan vi verkligen vara säkra på att det i arbetarstyrda företag "blir naturligt att alla försöker sporra varandra för det gemensamma bästa"? Vart tar den mycket mänskliga varelse vägen, som har lärt sig att han kan minska på takten med 10 procent utan att den resulterande nedgången i kollektivets totala produktion på grund av mätproblemen vid "team production"¹ direkt kan återföras på den skyldige? Om man *antar* att vederbörande automatiskt undergår ett solidariseringsbad, då har man antagit vad man skulle *bevisa*. Det betyder inte att vi tycker att solidaritetsaspekten är ointressant. Men vi anser att Södersten tar för lätt på det tidlösa problemet: hur skall vi människor kunna lära oss hur våra handlingar påverkar andra och via dem verkar tillbaka på oss själva. Den insikten är ju en förutsättning för att individens och kollektivets beslut skall harmoniera. Södersten lär inte ha löst det problemet men skriver som om han hade gjort det.

Den viktigaste incitamentsskapande storheten är dock än så länge lönen eller inkomsten. Det arbetarstyrda företaget beslutar givetvis självständigt om hur den egna totalinkomsten skall fördelas, varvid Södersten förmodligen förutsätter att inkomsterna skulle fördelas jämnare än i ett motsvarande företag i en marknadsekonomi. Principen är att *alla* delar på totalinkomsten resp en ökning av denna ("income-sharing"). Utgår man — i motsats till Södersten — från att också i det arbetarstyrda företaget de flesta (inkl företagsledningen) är individuella nyttomaximerare, kan systemet med "income-sharing" väntas ge företagsledningen ett svagare incitament att driva produktionen effektivt än i ett företag där ledningens inkomster — som i det typiska kapitalistiska företaget — be-

¹ Produktion i lag där det är omöjligt att direkt avläsa vars och ens bidrag till lagets totala produktion.

stäms residuellt, sedan alla övriga anställda fått sitt [Alchian—Demsetz, 1972]. Kan en etiskt tilltalande princip här än en gång ha kommit i konflikt med en ekonomiskt motiverad?

Volymanpassning genom nyetablering

Så långt allokeringseffekterna *inom* företagen, i ett statiskt perspektiv. De är oklara, enligt vår mening. Innebär då den arbetarstyrda marknadsmodellen några andra allokeringvinster? Det förefaller inte så. Södersten konstaterar själv att principen att maximera inkomsten per anställd tycks leda till en lägre utbudselasticitet än den traditionella vinstmaximeringsprincipen, dvs en sämre kortsiktig anpassning. Det arbetarstyrda marknadsystemet visar faktiskt en tendens att "stöta bort arbetskraft när produktpriset stiger". Det betyder att expansionen inom en bransch huvudsakligen måste äga rum genom nyetableringar av företag. Alltså: arbetare ute i företagen upptäcker att genomsnittsinkomsten i en viss bransch på grund av stigande priser är högre än i deras egen, varför de beslutar att etablera sig där; därefter går de beslutsamma gemensamt till någon central myndighet för att få nödvändigt startkapital och hjälp med tekniska problem, vilket något existerande företag gärna bistår med; så är då det nya företaget ett faktum.

Det är inte svårt att se problem med en sådan ordning. Hur kan vi vara säkra på att just metoden att expandera produktionen genom nya företag ger den lägsta totala produktionskostnaden? Kommer verkligen stordriftsfördelarna att utnyttjas effektivt med denna metod? Vem skall ta initiativet till en nyetablering, centralorganet, existerande företag eller enskilda individer? Hur villiga kan existerande höglöneföretag väntas vara av att köra igång konkurrentföretag? Hur stor måste den förväntade löneökningen vara för att övervinna riskaversionen hos potentiella nyetablerare i låginkomstbranscher? Om centralorganet förutsätts ta initiativet till nyetableringar är vi delvis tillbaka i den centralplanerade lösning, vars välbekanta problem "arbetarstyret" just var tänkt att eliminera.

Vi drar slutsatsen att inte heller den långsiktiga anpassningen kan väntas fungera särskilt effektivt enligt Söderstens modell.

Att regeln om inkomstmaximering leder till att företagen i det arbetarstyrda marknadsystemet i genomsnitt blir mindre än i den traditionella marknadsökonomi ser Södersten som en fördel. Kommunikationerna inom företaget skulle då fungera bättre, arbetarnas verkliga inflytande över sin arbetsplats bli större etc. Hur den totala produktionskostnaden förändras med företagsstorleken diskuteras inte.

Forskning och utveckling

De kanske viktigaste allokeringseffekterna av "arbetarstyre" står dock, enligt Södersten, att erhålla inom området forskning och utveckling. På makroplanet kommer det förhållandet att kapitalapparaten ägs gemensamt av alla som arbetar att underlätta en optimal dimensionering av forskningsresurserna. På mikroplanet, dvs i företagen, kommer alla att innovera så mycket de kan därför att de vet att resultatet "kommer en själv till del". För det första, Bo Södersten, är den arbetarstyrda marknadsökonomi en konkurrensökonomi eller inte? Om det är en konkurrensökonomi — och det som sägs om decentralisering av resursfördelningsbeslut och priserna som informationsbärare får en att tro det — är det inte då rimligt att tänka sig att också ett arbetarstyrt företag kan vilja utestänga sina medtävlare från egen, specifik know-how? För det andra: leder inte just "income-sharing"-principen i de arbetarstyrda företagen till mindre incitament till egen innovationsverksamhet än kapitalismens residuellt bestämda avkastning på nyföretagande?

Stabiliseringspolitiska dunkelheter

Stabiliseringspolitiken har spelat en undanskymd roll i den teoretiska debatten om arbetarstyre. Utgångspunkten för dem som förespråkat arbetarstyrda företag har ju varit att maktfördelning och organisation *inom* företagen borde förändras på visst sätt. Stabilitetsegenska-

perna på makroplanet hos det arbetarstyrda marknadssystemet tycks därigenom ha blivit en aspekt som nödtorftigt hängts på i efterhand — mer för fullständighetens skull än för dess betydelse.

Så även hos Södersten. Men här förefaller makroaspektens undanskymda roll mer omotiverad än vanligt. Södersten påstår nämligen ingenting mindre än att det arbetarstyrda systemet i stort sett garanterar full sysselsättning och har bättre förutsättningar när det gäller att bekämpa inflationen än den traditionella, kapitalistiska marknadsekonomin; det som sägs om inflation är dock tyvärr ytterligt vagt.

Hur löses då arbetslöshetsproblemet i den arbetarstyrda modellen? Låt oss rekapitulera Söderstens resonemang. Det börjar med ett konstaterande att om man verkligen hade arbetslöshet i en arbetarstyrd ekonomi, så är det inte säkert (eller ens troligt) att man bör lösa detta problem genom en aktiv finanspolitik av keynesiansk modell. Detta kan nämligen få motsatt effekt i ett sådant system, dvs leda till en minskning av totala efterfrågan, på grund av de låga eller negativa utbudselasticiteterna vi tidigare diskuterat.

Det verkar således som om Södersten tänkte sig att en ökning av den offentliga efterfrågan skulle leda till att företagen minskade sitt utbud så mycket att nettoeffekten på sysselsättningen blev negativ.

Det förefaller onekligen egendomligt men Södersten klarar sig från dessa konsistigheter genom att i stället framhålla att i en arbetarstyrd ekonomi uppstår aldrig några allvarliga arbetslöshetsproblem. Anledningen till detta är enligt Södersten att i den arbetarstyrda ekonomin är det priser och inkomster som anpassas; i en kapitalistisk ekonomi är det i stället volymerna som får ta stöten. Det sistnämnda är ett ytterst vagt antagande som troligen grundar sig på att Södersten vad gäller den kapitalistiska ekonomin har den traditionella keynesianska makromodellen i bakhuvudet. Denna antar ju att priser och löner är fasta, varför vi kommer att få en renodlad volymanpassning. Men denna modell har länge kritiserats för sina över-

förenklade antaganden, och det står väl numera klart att den konjunkturella arbetslösheten i en marknadsekonomi beror på en mängd faktorer som informationsproblem, anpassnings- och sökkostnader osv och där priströgheter bara är en av flera viktiga komponenter. Finns det någon anledning att tro att alla dessa problem utan vidare skulle försvinna i en arbetarstyrd ekonomi? I varje fall ger inte Södersten någon vägledning på denna punkt.

På liknande sätt viftas inflationsproblemen i den arbetarstyrda ekonomin bort. Eftersom Södersten har antagit att priserna är rörliga både uppåt och nedåt, så följer tydligen att den genomsnittliga prisutvecklingen inte kommer att ha någon inflationsbias. Att föra en som Södersten uttrycker det "stabil penningpolitik" är tydligen en barnlek i en arbetarstyrd ekonomi. Alla problem med kontroll av penningmängd osv som är så bekymmersamma i en kapitalistisk ekonomi är borta. För att inte tala om problemen med importerad inflation och hela betalningsbalansproblematiken. Men de tas inte ens upp till behandling.

Arbetarstyre och inkomstfördelning

De *fördelningspolitiska* konsekvenserna av en övergång till en arbetarstyrd marknadsekonomi är också oklara. Kapitalstocken ägs centralt, varför några privata kapitalinkomster — vid sidan om bankräntor — inte förekommer. Detta sägs resultera i en jämnare inkomstfördelning än den som skulle uppstå i en värld med privata kapitalinkomster. Det är givetvis en möjlighet; men hur det än förhåller sig med den saken är det ingen särskilt uttömmande beskrivning Södersten ger av välfärdseffekterna av en socialisering av produktionsmedlen.

Södersten är tydligen inte heller själv säker på att inrättandet av en arbetarstyrd marknadsekonomi skulle resultera i en inkomstfördelning av önskad jämnhet. Men den återstående vägen mot målet skulle klaras genom inkomstbeskattning. Några incitamentsproblem räknar Södersten inte med. Skattesystemet kan till yttermera visso göras "helt effektivt" i en värld utan kapitalinkomster,

vad nu det kan betyda. Menar Södersten t ex att högt beskattade personer plötsligt skulle upphöra att byta tjänster om de inte hade några kapitalinkomster?

De fördelningspolitiska konsekvenserna av ett system med hel eller delvis självfinansiering av investeringarna i företagen kommenteras i ett svarsmått avsnitt. Tanken är att självfinansiering skulle ge upphov till större inkomstskillnader än ett system med helt extern finansiering och därför inte bör förekomma. Det är inte lätt att leda i bevis. Ett tyngre argument mot självfinansiering är de komplikationer som skulle uppstå med enskilda andelsbevis vid anställningsbyten.

"Det tredje stora alternativet"?

Södersten karakteriserar den kapitalistiska marknadshushållningen som ett system där det "dominerande inflytandet tillkommer aktieägare och företagsledning" och den kommunistiska planekonomin som ett system där det "avgörande inflytandet ligger hos kommunistpartiet och den av partiet utsedda byråkratin (till vilken även företagsledningen räknas)".

Det är mot bakgrund av dessa personligt tillyxade beskrivningar av våra två vanligaste resursfördelningssystem som Södersten vill göra gällande att arbetarstyre är "det tredje stora alternativet". Någon närmare redovisning av vilka fel och brister de existerande systemen uppvisar görs inte. Huvudsaken är att inflytandestrukturen förändras. Om vi startar i en kapitalistisk marknadsekonomi skall vi flytta över aktierna från privata till statliga händer och ge de anställda ledningen över företagsledningen; men marknadssystemet skall inte rubbas. Om vi startar i en kommunistisk planekonomi skall vi frånta kommunistpartiet det avgörande inflytandet genom att inrätta ett system av marknader utan att fördenskull privatisera innehavet av produktionsmedel.

Tydligare kan det inte sägas: den "arbetarstyrda ekonomin" är en marknadsekonomi. Även kapitalallokeringen tänkes ske enligt marknadsprincipen, så långt det nu är möjligt i ett system med allomfattande statligt innehav av pro-

duktionsmedlen. Det som skulle vara en idealisk blandform av en kapitalistisk marknadshushållning och en kommunistisk planhushållning visar sig vid närmare betraktande vara en tämligen traditionell marknadsekonomi, låt vara med ett statligt ägande av produktionsmedlen. Därför är det svårt att se den Söderstenska modellen som "det tredje stora alternativet".

Huvudaspekten: centralisering eller decentralisering

Det grundläggande problemet vid analysen av olika ekonomiska system är enligt vår mening: Sker allokeringen av knappa resurser i princip genom beslut och direktiv från en central administrativ planeringsapparat eller är beslutsfattandet decentraliserat till enskilda hushåll och företag via priser och marknader. Inget samhälle har något renodlat centraliserat eller decentraliserat system, utan alla är blandformer med olika starka inslag av administrativa processer och marknader. Men det första steget vid analysen av olika ekonomiska system måste vara att studera hur dessa allokeringsmekanismer ser ut och hur de hakar i varandra. Vi behöver en grundlig diskussion av marknadsmekanismens och den hierarkiska planeringsprocessens komplicerade funktionssätt, innan vi har någon plattform att stå på för en mera detaljerad kritik av de ekonomiska system vi ser i dag.

Någon diskussion av detta slag har Södersten inte. Men det står alltså klart (om inte så tydligt från Söderstens framställning, så från läromästare Vaneks) att det i princip är fråga om ett decentraliserat marknadssystem, som inte skiljer sig från det gängse "kapitalistiska" på annat sätt än genom de lagar som reglerar hur ett företags interna organisation måste se ut. Vi har inget nytt att hämta hos Södersten vad gäller analysen av marknadsmekanismens funktionssätt och problem ("marknadsmislyckanden", konjunkturrörelser, etc).

Söderstens modell — en ganska speciell variant

Det innebär inte att Söderstens modell är ointressant. Tvärtom. Men den skall

tas för vad den är, nämligen *en* variant av det decentraliserade marknadssystemet, där äganderättsreglerna är så utformade att de som arbetar i ett företag gemensamt disponerar över dess kapital. Men äganderätten är inte fullständig, ty de kan inte sälja delar av kapitalet för att öka sin konsumtion. Inte heller kan de ta med sig sin andel i företaget om de flyttar till ett annat företag. Det är i själva verket en ganska speciell variant av äganderättsförhållanden, som förutsättes i Söderstens modell. Dessutom tillåts enligt lagen inga andra varianter i detta system.

För en ekonom ligger det också nära till hands att se det som en fördel om det finns ett antal varianter att välja mellan. Eftersom verksamheten i ett modernt industrisamhälle är så oerhört differentierad är det väl rimligt att tänka sig att samma företagsorganisation inte passar överallt. Vi kan ju också se hur i ett samhälle som det svenska en mängd olika företagstyper har växt fram. Kooperativa och statliga företag verkar vid sidan av enskilda, som i sin tur förekommer i en rad olika bolagsformer.

Om verkligheten ger oss rikt belägg för betydelsen av en bredare diskussion av dessa frågor, så har traditionell ekonomisk teori tyvärr litet att säga oss. Här betraktar man i allmänhet ägandeförhållanden och företagsorganisation som givna vid analysens början och mycket sällan uppfattas företaget som annat än en monolitisk vinstmaximerande enhet. Här kommer Söderstens analys in och påminner oss om att verkligheten är mer sammansatt än så. Men vi skulle ha föredragit en bredare ansats, där äganderättsförhållandens betydelse för den ekonomiska analysen setts i en mer generell belysning. Vi skall återkomma i ett senare nummer av *Ekonomisk Debatt* och försöka utveckla dessa tankegångar litet närmare.

Referenser

- Alchian, A.—Demsetz, R., [1972], "Production, Information Costs and Economic Organization", *American Economic Review*, årg 62, nr 5
Södersten, B., [1973], "Arbetsstyrd ekonomi", *Ekonomisk Debatt*, årg 1, nr 8
Vanek, J., [1970], *The General Theory of Labor-Managed Market Economies*, Ithaca